

УДК 316.334

ТАМАРА МОСІЙЧУК,

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології Інституту соціальних наук Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова

ІРИНА КРАПІВА,

кандидат соціологічних наук

Контекстність вищої освіти як чинник безпеки соціально-професійних відносин

Анотація

У статті дано характеристику сучасного стану вищої освіти в Україні, що його автори визначають як стан модернізації. Показано, що відсутність стратегічного мислення управлінців у процесі реформування виступає головним чинником, що знижує ефективність освітніх реформ. Визначено, що в наш час контекстність освіти стає чинником безпеки соціально-професійних відносин мультикультурних регіонів країни. У статті запропоновано авторську модель реформи системи вищої освіти України з урахуванням модернізації соціально-професійних відносин.

Ключові слова: *модернізація, соціальна безпека, інститут освіти, контекстність, соціально-професійні відносини*

Українська система вищої освіти перебуває сьогодні в процесі кардинального реформування, про що багаторазово висловлюються вчені з різних галузей знання (В.Андрущенко, В.Бакуменко, М.Бірюкова, Я.Болюбаш, І.Гавриленко, В.Гондюл, О.Дікова-Фаворська, Г.Зборовський, М.Згуровський, Т.Каменська, В.Князев, В.Кремень, В.Луговий, М.Лукашевич, І.Нечітайло, В.Огаренко, Є.Подольська, О.Скідін, Л.Сокурянська, В.Чепак, Ю.Яковенко та ін.). Ці процеси, на наш погляд, мають як локальний, так і

глокальний характер, що зумовлено різними — як внутрішньодержавними, так і загальносвітовими — чинниками.

Освіта як соціальний інститут усіма своїми функціями вписана в реальності життя суспільства, а основні тенденції у формуванні вищої освіти в Україні відповідають тенденціям змін всього суспільства, що природно для всіх соціальних інститутів. Однак саме інститут освіти відображає зміну домінуючих соціокультурних цінностей, соціальних норм, традицій. У результаті цих змін система освіти характеризується багатьма вченими з різних позицій — і як стан трансформації, і як стан стагнації тощо. На наш погляд, сучасний стан освіти доцільно схарактеризувати станом модернізації.

Грунтуючись на цій позиції, автори статті ставлять перед собою мету: з позиції конструктивістського підходу здійснити побудову ефективної моделі модернізації вищої освіти в Україні.

Якщо схилитися до позиції вчених, які характеризують стан освіти як системну трансформацію, то йдеться про перетворення структур, форм і засобів, про зміни цільової спрямованості освітньої діяльності. У цьому контексті, на наш погляд, відсутнє ключове поняття — поняття змісту.

Якщо схилитися до позиції вчених, які визначають стан освіти як стагнацію, то можна погодитися, що ситуація характеризується малоефективними змінами, не адекватними часу.

Соціологічні дослідження громадської думки стосовно освіти засвідчують катастрофічне матеріальне становище освітян, виявляють фінансову залежність освітніх установ від наповнюваності бюджету, вплив інтелектуалів за кордон або перехід в інші сфери діяльності, що призводить до зниження загальної якості кадрового потенціалу викладацького корпусу, ускладнює соціально-професійні відносини тощо.

Безумовно, ухвалення нового Закону України “Про вищу освіту” має дати підстави для сподівань освітян і всіх членів суспільства на позитивні зрушення й ефективні зміни в системі освіти. Проте зараз можна констатувати суперечність між заявленими у Законі новими приписами щодо кардинальних змін та фактичною їх реалізацією. На основі новоутворених суперечностей через неможливість реалізації певних статей Закону вони стають, на жаль, тільки декларацією.

Власне вища освіта без чітко сформованих програмних дій, без зважених соціальних технологій, що враховують просторово-часові характеристики, не виконує одну з головних функцій — формування та відтворення високоорганізованих, інтелектуальних і освічених соціально-професійних спільнот, здатних самоорганізовуватися і вести за собою певні соціальні групи. Тому освіта взагалі і вища зокрема має ґрунтуватися і на національній ідеї, і на загальнолюдських цінностях, беручи до уваги унікальне, специфічне й особливе. Стратегічне мислення щодо реформ у вищій освіті має враховувати як загальнонаціональне, так і властиве для певних соціальних спільнот мультикультурних регіонів (наприклад, прикордонних), і за таких умов зміни набуватимуть характеристик модернізації. Стратегічний підхід до модернізації, спрямований на бачення кінцевого результату, дава-

тиме змогу здійснювати більш цілеспрямовані дії, витрачаючи менше ресурсів і домагаючись вищої ефективності.

Відсутність управлінських стратегій в державі щодо перетворень у суспільстві є ризикоутворювальним чинником, який провокує небезпеки в різних сферах впровадження реформ. Відсутність стратегічного мислення в процесі реформування є головним чинником, що знижує ефективність і результативність в Україні більшості перетворень на державному рівні. Щоб дати відповідь на питання, що являє собою стратегічне мислення в контексті процесів реформування системи освіти, слід відштовхуватися від поняття “стратегія”.

Наприклад, на думку Дж.Траута і С.Рівкіна, стратегія концентрується не на кінцевому пункті, а на проходженні шляху. Стратегію розробляють, виходячи з певної ідеї, а завдання її полягає в мобілізації ресурсів і спрямуванні їх на конкретний стратегічний напрям, що дає змогу максимізувати опрацювання ідеї [Траут, Ривкин, 2007: с. 156–156].

Тому, на наш погляд, під стратегією слід розуміти узагальнювальну модель дій, необхідних для досягнення поставлених цілей; форму проектування і реалізації впровадження, що максимально враховує позиції, установки і характер інтересів суб’єктів, що беруть у ньому участь [Крапива, 2012: с. 93]. Вироблення стратегії вимагає стратегічного мислення. На думку С.Тригоб’юк, до особливостей сучасного стратегічного мислення належать: творчість, критичність, системність, інноваційність, винахідливість, об’єктивність [Тригоб’юк, 2008: с. 724].

У контексті нашої статті слід згадати Кенічі Омае, котрий, аналізуючи якості фахівця-стратега, доходить висновку, що фахівець-стратег повинен володіти гострим сприйняттям, винахідливістю і критичним розумом, бути здатним ставити під сумнів наявне становище і бути спеціалістом не лише в одній вузькоспеціалізованій галузі, щоб мати змогу стати інтегратором розв’язання задач, оскільки багато сучасних проблем виникають на перетині різних функцій і чинників, тобто там, де традиційний досвід не придатний. Саме тому в підготовці фахівців велику роль відіграє контекстність освіти, що позитивно впливає на професійну діяльність стратега-управлінця.

Соціальний інститут освіти в Україні має специфічну історію. У процесі формування він зазнавав різних впливів і втручань, які мали на меті інтегрувати систему української освіти в загальнодержавний освітній простір, але іноді завдавали шкоди національним особливостям освіти, що впливало на формування в подальшому цінностей і менталітету прийдешніх поколінь. Вища освіта в Україні, зазнаючи змін, була не здатна повністю задовольняти реальні потреби суспільства у формуванні соціально-професійних спільнот. На цьому підґрунті контекстність освіти означає, що модернізація освіти неминуче залежить від обраної “системи координат”, від умов і відносин, у яких ці зміни розглядаються, від характеру взаємодії акторів управлінської, державницької, соціальної, професійної діяльності [Коваль, Подшивалкіна, Мосійчук, 2013: с. 15].

Завдяки контекстному навчанню здобуття вищої освіти стає гарантією формування активних суб’єктів економічної діяльності, індивідуальної ін-

теграції в соціально-економічний простір, творення власного робочого місця, працевлаштування в державному управлінському секторі, здобуття власної фахової ніші в соціальній структурі суспільства, що передбачають вимоги сучасної гуманістичної освіти. На думку І.Нечитайло, з позиції гуманізму кінцева мета освіти полягає в тому, щоб кожна людина могла стати повноцінним суб'єктом діяльності, пізнання та спілкування, вільним та самодіяльним, відповідальним за те, що відбувається у його життєвому світі. Отже, міра гуманізації освітнього процесу визначається тим, наскільки цей процес сприяє створенню умов самореалізації особистості, розкриттю закладених у ній природних задатків, схильності до відповідальності, здатності до творчого перетворення [Нечитайло, 2014: с. 313].

Перш ніж формувати програми контекстної освіти у ВНЗ, необхідно мати різнобічне бачення ситуації, в якій відбуватиметься навчання, з орієнтацією на регіональну специфіку підготовки фахівців для подальшої соціально-управлінської та соціально-професійної реалізації; слід робити наголос на унікальному на протигагу універсальному.

Упровадження контекстної вищої освіти передбачає формування новітніх взаємодій на рівнях “студент – студент”; “студент – викладач”; “викладач – викладач”, “молодий спеціаліст – споживач фахових послуг”, що передбачає залучення нових технологій навчання та викладання на засадах педагогіки співпраці. Такі форми взаємодії формуватимуть контекстність вищої освіти на підставі ієрархії та паритету взаємодій, що має в подальшому сприяти професійній мобільності, міжпрофесійній інтеграції, гарантувати формування управлінської еліти та гармонізацію соціально-професійних відносин у мультикультурних регіонах сучасної України.

У площині управлінської діяльності в процесі модернізації української вищої освіти доцільно спрямувати увагу на зміст реформ, що стосуються соціально-професійних груп викладачів, від діяльності яких залежить контекст освіти студентства, позаяк наразі реформи здебільшого спрямовані на студентство. Недостатність уваги держави до викладацької спільноти призводить до ризиків, спричинюваних нівелюванням ролі та змісту діяльності професійної групи викладачів. Зміст викладацької діяльності великою мірою залежить від суперечностей, що виявляються в процесі навчально-викладацької діяльності:

- недостатнє матеріально-технічне та просторово-часове забезпечення науково-дослідницької та викладацької діяльності [Коробко, 2008 : с. 17];
- бюрократичний контроль через формальні приписи; пресинг вимог щодо статусного підтвердження; зведення науково-викладацької діяльності до задоволення формалізованих вимог; особливості етатистсько-бюрократичної моделі управління вищою освітою [Швець, 2013: с. 17];
- нездатність держави забезпечити умови для оптимального функціонування даної професійної групи, у зв'язку з чим відбувається її знецінення, професійне “згорання”, інтелектуальний відплив, зведення професійної діяльності до бізнесу, морально-ціннісний дисбаланс [Антошкіна, 2006: с. 10];

Таблиця

**Модель реформи системи вищої освіти України
з урахуванням модернізації соціально-професійних відносин**

Рівні впровадження реформи	Процеси, що впливають на впровадження реформи	Завдання реформи з модернізації соціально-професійних відносин
<p>Соціетальний Реформи мають привести до зміни освітніх цінностей та статусу вищої освіти в державі</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Еволюційні процеси в освіті – Гуманістична парадигма – Створення єдиного освітнього простору 	<ul style="list-style-type: none"> – Формування професійної культури та утвердження цінностей професійної спільноти – Формування нових гуманістичних цінностей, духовності, професіоналізму, формування та підтримання престижу вищого навчального закладу співробітниками та студентами – Формування національної ідеї, національної культури, національної освіти – Формування основ громадянського суспільства – Створення умов для формування середнього класу – Забезпечення гідного рівня життя викладача, законодавче забезпечення підвищення зарплати – Діагностика ситуацій ризику, що виявлятиме загальні (інституціональні) та специфічні (локальні) чинники зниження ефективності здобуття вищої освіти молоддю та застосування фахових знань молодими спеціалістами – Формування у свідомості громадян уявлення про значущість вищої освіти та відновлення престижу викладацької роботи на рівні держави через адекватну матеріальну винагороду (заробітну платню)
<p>Інституціональний Реформи мають привести до загального підвищення якості освіти</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Впровадження Закону “Про вищу освіту” 	<ul style="list-style-type: none"> – Підвищення ролі та статусу соціального інституту вищої освіти – Соціально-правове забезпечення державою викладача, менеджерського складу ВНЗ, молодого спеціаліста – Підвищення кваліфікації викладачів, підвищення якості загальної освіти для підготовки майбутніх фахівців у системі вищої освіти – Соціально-правове забезпечення державою молодого спеціаліста

Закінчення табл.

Рівні впровадження реформи	Процеси, що впливають на впровадження реформи	Завдання реформи з модернізації соціально-професійних відносин
<p>Організаційно-середовищний</p> <p>Реформи мають привести до зміни суті освіти з урахуванням набору поведінкових стереотипів, ролей і статусів</p>		<ul style="list-style-type: none"> – Створення належного балансу між правами, обов'язками, відповідальністю, приписуваними певному статусу – Забезпечення ефективної академічної мобільності, що сприяє взаємобміну та інтеграції як наукових ідей, так і фахівців – Формування дієвих професійних груп, високопрофесійних спільнот, об'єднань для відтворення нових знань і наукових еліт – Формування професійної культури та професійної етики й соціальної відповідальності на рівнях “викладач – студент”; “викладач – викладач”; “молодий спеціаліст – споживач фахових послуг”
<p>Індивідуально-особистісний</p> <p>Реформи мають привести до спрощення й підвищення адаптивності спеціаліста до мінливих умов його мобільності</p>		<ul style="list-style-type: none"> – Самозабезпечення життєвладштування та самореалізації у професійній діяльності – Фахова інтеграція у соціальний простір – Самоідентифікація в мультикультурному просторі регіону – Вираження інтересів та забезпечення потреб соціальних груп, в тому числі соціально вразливих, як спосіб соціальної реабілітації та форма захисту соціальної безпеки

– статусний дисбаланс у професійній діяльності викладачів через спотворення співвідношення елементів соціального статусу “права – обов'язки – відповідальність” та відсутність фактичної відповідальності за вчинені дії, внаслідок чого відбувається деформація професійних відносин як між викладачами і студентами, так і між викладачами.

Отже, беручи за основу розроблені В.Подшивалкиною підстави оцінювання реформ [Подшивалкина, 1997: с. 265], на нашу думку, для нівелювання зазначених суперечностей при модернізації системи освіти реформи слід розробляти за моделлю, що враховує зміни, до яких має привести реформа на різних рівнях суспільства (див. табл.).

Соціетальний рівень (корисність реформи для суспільства загалом).

Інституціональний рівень (зміни, що відбуваються в соціальному інституті, в межах якого впроваджується реформа).

Організаційно-середовищний рівень (перетворення в межах соціальних організацій, залучених до реформи).

Індивідуально-особистісний рівень (міра особистої привабливості реформи для людей, залучених до її впровадження, та відповідних спільнот).

На нашу думку, наразі через особистісні, організаційно-управлінські, інституціональні та соціетальні ризики та чинники, що їх зумовлюють, спостерігається криза функціонування системи освіти. Низька ефективність реформ у системі вищої освіти України детермінується відсутністю стратегічного управління та планування, а також наявністю дисбалансу між реальними потребами системи вищої освіти й цільовою спрямованістю реформ. Розв'язання цих проблем ми вбачаємо в розробленні моделі, яка відображатиме особливості впровадження реформи на різних рівнях суспільства, а також багаторівневу структуру реформи, тобто враховуватиме позиції всіх суб'єктів інноваційного процесу.

Джерела

Антошкіна Л.І. Науково-методичні основи державного регулювання вищої освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : 08.02.03 / Л.І. Антошкіна. — К., 2006. — 34 с.

Гидденс Э. Социология / Гидденс Э. ; пер. с англ. — М. : Эдиториал УРСС, 1999. — 704 с.

Коваль І.М. Контекстність вищої освіти як чинник гуманітарної та міжнародної безпеки: до постановки проблеми / І.М. Коваль, В.І. Подшивалкіна, Т.Є. Мосійчук // Вісник Одеського національного університету. — 2013. — Т. 18, вип. 3 (19). — С. 9–19. — (Серія : Соціологія і політичні науки).

Коробко Л.І. Державне регулювання системи професійно-технічної освіти в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Л.І. Коробко. — Запоріжжя, 2008. — 20 с.

Крапива І.В. Теоретико-методологічні засади та методичні особливості оціночного дослідження соціально значимих інновацій : дис. . . . канд. соціол. наук : 22.00.02 / І.В. Крапива. — К., 2012. — 189 с.

Мышление стратега: Искусство бизнеса по-японски / Кеничи Омае ; пер. с англ. — 2-е изд. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2008. — 215 с.

Подшивалкина В.И. Социальные технологии: проблемы методологии и практики / Подшивалкина В.И. — Кишинев : Центральная типогр., 1997. — 352 с.

Соціальні технології: заради чого? яким чином? з яким результатом? : [моногр.] / кол. авт. ; наук. ред. В.І. Подшивалкіна. — Одеса : Одес. нац. ун-т імені І.І. Мечникова, 2014. — 546 с.

Траут Дж. Сила простоты: руководство по успешным бизнес-стратегиям / Дж. Траут, С. Ривкин. — СПб. : Питер, 2007. — 224 с.

Тригоб'юк С.С. Стратегічне мислення як основа сучасного стратегічного планування / С.С. Тригоб'юк // Вісник НУ "Львівська політехніка". — 2008. — № 633. — С. 718–725. — (Серія : Логістика).

Швець Д.Є. Концептуалізація та інституціоналізація системи управління вищою освітою: український та зарубіжний досвід : дис. . . . доктора соціол. наук : 22.00.01 / Д.Є. Швець. — Запоріжжя, 2013. — 520 с.